

Драгана В. Станковић¹

Универзитет у Нишу, Педагошки факултет у Врању,
Врање, Србија

Оригинални
научни рад

Локални говор ученика основношколској узрасној из Врања и настава трамајике српској језика

Резиме: Сиваралачка, модерна настава српској језика актуелизује ишћање месно локалној говора ученика у настави трамајике. При усвајању језичкој сивандарда неоходно је поћи од локалној говора ученика, иажљиво и креативно уиорећиваји два језичка идиома. У складу с шим, иредмеј овој рада јесте локални говор ученика основношколској узрасној из Врања у настави трамајике српској језика. Циљ рада је ушврћивање сивейена ирисусива појединих језичких ирша у дијалекатском облику у говору ученика и њихове засивуљености у наставним ирограмима за иредмеј Српски језик (настава трамајике) у основној школи. У ирилој иосивављеном циљу најире је ушврћена фреквеншност уиоиреде дијалекатских облика језичких ирша у говору ученика израчунавањем индекса фреквенције, у складу са мейодолоијом актуелних социолнивисивичких ишираживања, а заштим је извршена анализа ирограмских садржаја из трамајике. Добијени резултати иоказују које језичке ирше не задају веће ироблеме ири усвајању, а које се ишеже усвајају, шшо би ииредало имати у виду ири реализацији наставе српској језика. На основу добијених резултата назначени су мојући иравици ирилоођавања наставних ирограма говорним навикама ученика из Врања. Аналитички оквир иредложен у овом раду нуди модел ишираживања локалној говора ученика, који би се мојао иримениши у неком даљем обимнијем ишираживању говора ученика на ширем иодручју иризренско-шимочке говорне зоне. Ишираживања по овом моделу мола би да доиринесу иновирању наставних ирограма за иредмеј Српски језик у основној школи и њиховом ирилоођавању иризренско-шимочком говорном иодручју.

Кључне речи: локални говор ученика, дијалекатски облици, настава трамајике српској језика, наставни ирограми за иредмеј Српски језик у основној школи.

¹ draganast@pfvr.ni.ac.rs

Copyright © 2022 by the authors, licensee Teacher Education Faculty University of Belgrade, SERBIA.

This is an open access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License (CC BY 4.0) (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>), which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original paper is accurately cited.

Увод

У различитим срединама српског језичког подручја у комуникативној су функцији различити идиоми, од којих су најдоминантнији дијалекат у приватној и стандардни језик у јавној комуникацији. Српски језик има више дијалеката, који се разликују међусобно и, у мањој или већој мери, од стандардног језика. Стандардни језик је наддијалекатски облик који нивелише и превазилази све дијалекатске разлике. Представља институционализовану друштвену појаву, задовољава више културне потребе и налази своју примену у свим областима друштвеног живота (Simić, 2005: 11). Као такав, обавезан је за све чланове језичке заједнице.

Један од основних циљева наставе српског језика јесте усвајање стандардног српског језика као општег комуникацијског средства у друштву. С тим у вези, кључно је питање да ли је могуће усвајати језички стандард на исти начин на свим говорним подручјима и занемарити дијалекатске разлике. Говорници оних дијалеката који су у основици стандардног језика немају већих проблема при усвајању језичког стандарда – усвајањем матерњег говора већим делом усвајају и стандардни језик, што, наравно, не значи да је њихов говор најчистији и најправилнији (Tanasić, 2001). Када је реч о дијалектима који нису у основици стандардног језика, стање је другачије. Усвајање језичког стандарда на прирзренско-тимочком говорном простору отежано је утицајем локалног говора и остварује се са великим тешкоћама. Наставна пракса показује да се тај процес и не може извршити у потпуности. Разлог томе су изразите разлике између дијалекатског и стандардног језичког система. Дијалекти прирзренско-тимочке говорне зоне имају посебну граматичку структуру, чувају знатан број архаичних особина, које су у другим говорима српског језика нестале, а под утицајем несловенских језика Балкана развили су неке говор-

не особине нештокавског типа, тзв. балканизме, које остали дијалекти не познају.

Традиционална настава граматике заснива се на механичком усвајању језичких правила и регистровању и исправљању дијалекатских црта у говору ученика, које се тумаче као неправилне и непожељне. Код ученика се на тај начин формира негативан став према властитом говору као мање вредном, нижем виду језичког изражавања, нечему чега се треба стидети. Међутим, урођени језички код дете пројектује на свом локалном говору и са таквим језичким системом отпочиње своје школовање. Разматрајући питање културолошких вредности локалног говора, П. Радић (Radić, 2008: 135) истиче: „Он је пре свега средство самог поимања света и сагледавања непосредне средине у којој се њени говорници развијају, а свакако и основа од које се полази у савладавању књижевнојезичке норме”. Из тог разлога локални говор ученика се не сме занемарити, он заузима значајно место у настави граматике српског језика. Локални говор ученика је у наставном процесу база, основа из које ће се компарацијом и надоградњом усвајати стандардни језик. Такав приступ настави заснива се на основним дидактичким принципима: принципу поступности, свесне активности ученика, очигледности и повезаности теорије с праксом у настави (Dešić, 1981: 162–163).

Стваралачка, модерна настава српског језика актуелизује питање места локалног говора ученика у настави граматике. Један од захтева креативне наставе граматике јесте, како истиче С. Маринковић, да се при усвајању језичког стандарда пође од језичког искуства ученика, његовог локалног говора, да се пажљиво и креативно упоређују та два језичка идиома: „Упоредити стандардни говор са личним језичким искуством и говором завичаја, пажљиво и креативно, као кад се биљка калемим. Уколико се калемљење стандардног успешно обави на личној и завичајној подлози, јако корење подлоге да-

ваће моћне сокове језичком изразу” (Marinković, 1995: 130). Наведени концепт је у складу са психолошким теоријама Пијажеа и Виготског, у чијим основама налазимо полазиште да је процес учења заснован на личном искуству ученика и да се надовезује на њихова претходна искуства (Janjić, Novaković, 2015: 26).

Кључно је питање „како норму стандардног језика усадити у главе ученика који мисле својим дијалекатским језиком” (Bogdanović, 2003: 583). У стручној литератури налазимо разне препоруке које се односе на могућности превазилажења дијалекатских црта на путу усвајања језичког стандарда, од различитих поступака и метода у наставном раду преко измена наставних планова и програма до израде диференцијалне граматике. Тако, Д. Врећић (Vrečić, 1975) сматра да наставници треба да организују разне граматичке и стилске вежбе према конкретној ситуацији у разреду и према стању одступања од стандарднојезичке норме. М. Дешић (Dešić, 1981) наглашава да је неопходно прилагодити наставни план и програм говорном подручју. Осим тога, метод обраде једне језичке црте зависиће од прилика у локалном говору. Када је, на пример, у питању акценат – „на један начин ће се предавати у школама на територији призренско-тимочких говора (гдје се јавља само један акценат, и то експираторни акценат, на било којем слогу акцентоване ријечи, и гдје нема дужине, ни испред ни иза акцента), на други начин у школама са подручја косовско-ресавских говора (силазни акценти на свим слоговима, али има и узлазних, док су дужине испред акцента), а на трећи начин у школама са подручја шумадијско-војвођанских говора (новија акцентуација)” (Dešić, 1981: 164). Указујући на значај принципа завичајности у настави граматике на призренско-тимочком говорном подручју, М. Јањић (Janjić, 2005; 2016) бави се наставом падежног и акценатског система стандардног језика, полазећи од локалног говора ученика у савладавању језичких правила.

Оно што свакако омогућује повезивање дијалекатског и стандардног језичког идиома јесте диференцијална граматика, специфичан вид граматике у којој се пописују и описују диференцијалне језичке црте између стандардног језика и дијалекта и наводе методичка упутства за превладавање тих разлика (за разлику од опште граматике која проучава и описује правила стандардног српског језика). Многи лингвисти указују на потребу за израдом диференцијалне граматике (Nikolić, 1956; Vrečić, 1975; 1977; Nikolić, 1998; Ćupić, 2001; Bogdanović, 2003; Вошњакović, 2009а; Žugić, Smiljković, 2009). Сама израда диференцијалне граматике није нимало лак задатак, нарочито зато што нема довољно кадра, компетентних учитеља који имају довољно дијалектолошког знања за тај посао (више о томе у: Вошњакović, 2006). У издању Учитељског факултета у Врању појавила су се два уџбеника и једна монографија, који показују могућност за примену диференцијалне граматике у настави граматике српског језика на призренско-тимочком говорном подручју – *Диференцијална граматика Јаворке Маринковић и Јована Јањића* (2009), затим *Разликовна граматика Јаворке Маринковић* (2010) и монографија *Настава српској језика на дијалекатском подручју Стане Смиљковић, Радмиле Жутић и Славке Стојановић* (2009).

Методологија истраживања

Предмет нашег истраживања јесте локални говор ученика основношколског узраста из Врања у настави граматике српског језика. Полазећи од става да би локални говор ученика требало да заузима значајно место у настави српског језика и, с тим у вези, да је неопходно да се на сваком дијалекатском подручју другачије приступа усвајању стандарднојезичке норме, као циљ рада истакли смо утврђивање степена присуства појединих језичких црта у дијалекатском облику у говору ученика из Врања, као и

степену заступљености тих језичких црта у програмима наставе за предмет Српски језик (настава граматике) у основној школи.

Ради остварења циља постављена су два истраживачка питања:

1. Које језичке црте у говору ученика из Врања показују највећу стабилност у дијалекатском облику?

2. У којој мери су анализирани језичке црте заступљене у програмима наставе за предмет Српски језик (настава граматике) у основној школи?

Истраживање је спроведено у складу с методологијом актуелних социолингвистичких истраживања и урбане дијалектологије².

Грађа од око педесет сати аудио-снимка прикупљена је техником интервјуа отвореног типа (неструктурираног интервјуа), који је испитивач водио с испитаницима. Разговор је вођен с 24 ученика (12 ученика од 1. до 4. разреда и 12 од 5. до 8. разреда)³, различитог пола, места становања (центар / периферија града) и образовања родитеља, у два наврата, два школска часа. Испитаници су изједначени по једној друштвеној варијабли – пореклу: сви ученици су рођени и живе у Врању, као и њихови родитељи. Разговор с испитаницима вођен је на дијалекту о различитим темама блиским испитаницима како

2 Социолингвистика и урбана дијалектологија проучавају социјално и функционално раслојавање језика, при чему је узраст, као најважнији показатељ језичких промена, значајна варијабла у истраживању језика. Језички материјал се прикупља у различитим говорним ситуацијама, анализира у зависности од различитих социјалних параметара и статистички обрађује израчунавањем индекса фреквенције (више о томе у: Stanković, 2018: 2–5).

Истраживање које наводимо у овом раду део је истраживања спроведеног за потребе израде докторске дисертације *Говор врањске деце ђредшколској и школској узрасној – социолингвистички ђрискљуй*, одбрањена на Филолошком факултету у Београду 2. 7. 2018. године (Stanković, 2018).

3 Определили смо се за оптималан број, који је довољно репрезентативан и у складу са принципима социолингвистичких истраживања (Bošnjaković, 2009b; Toma, 1998).

би се опустили и тако забележили њихов свакодневни, спонтани говор.

У транскрибованом материјалу издвојене су и анализирани одговарајуће језичке црте. Како бисмо утврдили стање о „најчвршћим говорним навикама” (Dešić, 1981), у говору наших испитаника анализирали смо по неколико карактеристика на фонетском, морфолошком и синтаксичком нивоу, типичних за врањски говор, које сваки носилац овог говорног типа поседује у свом говору: дијалекатско место акцента (*гечак*, *грујарица*), полугласник (*гвн*, *једвн*, *свд*), доследан екавизам у одричним облицима глагола *јесам* (*несам*, *неси*, *неје...*), губљење гласа *х* (*ладно*, *леда*, *оћу*), рефлекс *-ја < -л* у наставку радног глаголског придева мушког рода (*ишја*, *видеја*), заменице и прилоге с финалним *ј* (*кој*, *ишој*, *никој*, *ишакој*, *овакој*), енклитичке облике личних заменица (*ју*, *ву*, *иу*, *ви*, *ве*, *ни*, *не*), аналитичку компарацију придева (*иолеј*, *најдобар*), радни придев глагола с основном на *-ну* (*иагнала*, *сћанало*), наставак *-в* у 3. л. мн. презента (*идев*, *радив*), аналитички футур (*ће идем*, *ће радимо*), удвајање заменичког објекта (*мене ме ииша*, *њеја ја зовемо*), аналитичку деклинацију именица (*чека исћред зираду*, *на Драјана каже*, *ијрао зуби*, *с айарай слика*).

Како испитаници у разговору с испитивачем у мањој или већој мери коригују свој говор, са дијалекта прелазе на идиом ближи стандардном језику, анализирани језичке црте се јављају у стандарднојезичком и дијалекатском облику. Свака дијалекатска црта је статистички обрађена – израчунат је индекс фреквенције (ИФ) дијалекатских облика, који се добија тако што се број забележених дијалекатских облика најпре подели са збиром дијалекатских и стандарднојезичких облика, а затим помножи са 100:

$$\text{ИФ} = \frac{\text{дијалекатски облици}}{\text{дијалекатски и стандарднојезички облици}} \cdot 100$$

На основу добијене вредности ИФ закључује се о употреби дијалекатских облика – виши

ИФ указује на учесталију употребу дијалекатског облика анализираних језичке црте. Утврђивање фреквентности употребе дијалекатских облика показује које црте најдуже одолевају променама.

Затим је дескриптивном методом извршена анализа програмских садржаја из граматике од 1. до 8. разреда основне школе, како би се утврдила заступљеност анализираних језичких црта у програмима (у анализу су укључени иновирани програми наставе, в. Извори).

На крају се пореде резултати једне и друге анализе, на основу чега се изводе закључци и могући правци прилагођавања наставних програма говорним навикама ученика из Врања.

У раду је представљен један модел истраживања локалног говора ученика, који би се могао применити у неком даљем обимнијем истраживању говора ученика на ширем подручју призренско-тимочке говорне зоне. Истраживања по овом моделу могла би да допринесу иновирању наставних програма за предмет Српски језик у основној школи и њиховом прилагођавању призренско-тимочком говорном подручју.

Интерпретација резултата истраживања

У ексцерпираној грађи потврђене су све анализираних језичке црте, које се у мањој или већој мери јављају у дијалекатском облику. Ради илустрације, наводимо део грађе:

- дијалекатско место акцента: *гечак, другарница, одегу, онај, шакав, зелен, случајно, касније, најстарији, један, чећврћи, помотнем, сачекајте, волео, забрањено, данас, зајид, овако;*

- полугласник: *дџи, дџди, дџн, данџ, једџн, кџд, какџв, овџј, овакџв, помџсџив се, расџни, сесџд, шџд, шџј, шџкнала, шакџв, шџнак, чџк, чџкали, чџкалица;*

- доследан екавизам у одричним облицима глагола *јесам*: тој *несам* чуја никад у живот; *неје* једноставно; *несмо* оставили свеске; *несу* такви прозори;

- губљење гласа *x*: *иљада, ладан, оћу, шео; иредша, маала, сира, одма; фала, фати, фали се, дофатим, уватим;*

- рефлекс *-ја* < *-л* у наставку радног глаголског придева мушког рода: *видеја, зваја, имаја, научија, иодиија, седеја, узеја, шалија се;*

- заменице и прилози с финалним *j*: *кој ће победи; овија данови; шад награда; у шуд игрицу; шед жене; до шод место; овија коњићи; зашод се и одрекла; има овакој на први клик; онакој се помери; шуд има бисери; гледам шакој акциони филмови;*

- енклитички облици личних заменица: *па ће ву донесем; тамо ју се највише свиђа; ухватим ју за косу; топла ни је соба; глупа ви фора; води не тамо; много ти тешко; прича си на врањански;*

- аналитичка компарација придева: *ио дедел, иолејо, иосирашно, најружна, најслабо, најшарено;*

- радни придев глагола с основом на *-ну*: *оклизнали се, иљунала, иокиснаја, сшеинао, иаднао, иоинали се, сегнаја;*

- наставак *-в* у 3. л. мн. презента: *водив, можев, нећев да идев, одуовлачив, ухватив, учив;*

- аналитички футур: *ће одмарам, ће настарадаш, ће иамши, ће једемо, ће долазише, ће кажев;*

- удвајање заменичког објекта: *и мене ми се свиђа; шед која ши је омиљена боја; на нећа му је само оживљак остао; тој цвеће ву га је на њу даја; сви ју се на њу древ; за да ни на нас задатак; па ти пробušим на њи плафон; мене ме чика научио; она нека ше шед позове; уфатили су ја нећа; њу ју стра да плива;*

- аналитичка деклинација именица: *од даду пензија; они радив у фабрику цицеле; мало шееиенице; деца из комшилук; ти живиш изнад Славицу; треба да скочиш с моси; иде код ћерку; оне су се свађале иреко фејсдук; лепше ми је било без љубав; да се пофалим на родишељи; само каже на девојцице; видим војници; ми навјамо за гечаји; у кафићи још не излазимо; путовали с вој; живи са жену; иред шадлу (одговара); да*

р'учамо у рес'иор'ан; тај бал'он пл'ута њо р'еку; б'или смо у мај; препознајемо га њо њас.

Према фреквентности употребе, израчунавањем индекса фреквенције дијалекатских облика успостављена је следећа хијерархија дијалекатских црта у говору наших испитаника:

1. удвајање заменичког објекта (ИФ 2,97);
2. рефлекс *-(j)a* (<л) у мушком роду радног глаголског придева (ИФ 5,79);
3. доследан екавизам у одричним облицима глагола *јесам* (ИФ 6,66);
4. партикула *ј, ја* у заменичким и прилошким облицима (ИФ 7,78);
5. полугласник (ИФ 8,05);
6. аналитичка компарација (ИФ 9,08);
7. основински наставак *-на* у радном глаголском придеву (ИФ 27,41);
8. наставак *-в* у 3. л. мн. презента (ИФ 38,20);
9. губљење сугласника *х* (ИФ 40,59);
10. дијалекатски облик енклитичких личних заменица (ИФ 42,66);
11. дијалекатско место акцента (ИФ 73,06);
12. употреба општег падежа у функцији зависних падежа (ИФ 79,21);
13. футурска *ће*-конструкција (ИФ 88) (Stanković, 2018: 176–214)

Добијене вредности ИФ сваке дијалекатске црте појединачно показују да при кориговању говора, тзв. прекључивању, када испитаник уместо дијалекта користи идиом ближи стандардном језику, прва дијалекатска црта која подлеже променама јесте удвајање заменичког објекта (ИФ 2, 97). Овај синтаксички дијалектизам својствен је и другим српским народним говорима, али се и у њима такође ређе јавља (Miloradović, 2009: 288). Ређу употребу удвојеног заменичког објекта у говору Ниша и околних села П. Л. Тома (Тома, 1998: 313) објашњава упадљивим дијалекатским карактером ове црте.

Врло низак ИФ имају фонетске дијалекатске црте: рефлекс *-(j)a* (<л) у мушком роду радног глаголског придева (ИФ 5,79), доследан екавизам у одричним облицима глагола *јесам* (ИФ 6,66), полугласник (ИФ 8,05). Међу њима, нешто виши ИФ има губљење сугласника *х* (ИФ 40,59). Овај фонетски дијалектизам је свакако подржан стањем у разговорном језику и осталим српским дијалектима, у којима такође показује стабилност (више о томе у: Ресо, 1995). С обзиром на низак ИФ, можемо рећи да се фонетски дијалектизми најлакше мењају и приближавају стандарду.

Морфолошки систем показује нешто већу стабилност дијалекатских облика: основински наставак *-на* у радном глаголском придеву (ИФ 27,41), наставак *-в* у 3. л. мн. презента (ИФ 38,20), дијалекатски облик енклитичких личних заменица (ИФ 42,66), футурска *ће*-конструкција (ИФ 88). Међу морфолошким дијалектизмима, партикула *ј, ја* у заменичким и прилошким облицима (ИФ 7,78) и аналитичка компарација (ИФ 9,08) у највећој мери су потиснути стандарднојезичким синтетичким облицима.

Велику стабилност показује дијалекатско место акцента (ИФ 73,06) и употреба општег падежа у функцији зависних падежа (ИФ 79,21). И други истраживачи указују на тешкоће које говорници призренско-тимочке говорне зоне имају у усвајању акценатског и падежног система стандардног српског језика (Moskovljević, 1921: 134; Jović, 1983: 50–51; Ivić, 1986: 94; Тома, 1998: 439) и објашњавају их на различите начине: сложеност система и интегрисаност његових јединица (Тома, 1998: 438–439), психолингвистичким и социолингвистичким разлозима (Janjić, 2016: 372), статусом „грешке” у хијерархији грешака – дијалекатска прозодија спада у „најмање незгодне грешке” (Ivić, 1997: 105).

Особина која се најтеже мења у говору наших испитаника, ученика из Врања, јесте футурска *ће*-конструкција (ИФ 88). Поред аналитичке

форме, стандарднојезички футур с инфинитивом у већој мери потискује и футурска форма *ћу, ћеш, ће + да + њрезенић*. Ова форма показује велику експанзију у говорном и писаном језику у свим функционалним стилевима (Radić, 2003: 137), а њена употреба прописује се само у усменој незваничној комуникацији (Piper, Klajn, 2014: 173).

Даљи ток анализе усмерен је на заступљеност анализираних језичких црта у наставним програмима за предмет Српски језик (настава граматике) у основној школи. У табелама 1 и 2 дати су они садржаји из граматике, прописани програмима од 1. до 8. разреда, који пружају могућност за обраду језичких црта које су предмет нашег истраживања.

Табела 1 показује да садржаји наставе граматике прописани програмима од 1. до 4. разреда омогућују усвајање стандарднојезичког облика следећих дијалекатских црта: доследног екавизма у одричним облицима глагола *јесам*, прилога с финалним *ј, ја*, полугласника, губљења гласа *х⁴*, наставка *-ја* у радном гл. придеву м. р., радног гл. придев с основом на *-ну*, наставка *-в* у 3. л. мн. презента, аналитичког футура, дијалекатских облика енклитичких личних заменица и употребе општег падежа у функцији зависних падежа. Међу прописаним садржајима подједнака пажња поклања се свим гласовима, свим основним глаголским облицима – за изражавање прошлог, садашњег и будућег времена, и свим реченичним члановима. На другој страни, у програмима нису заступљене све анализиране језичке црте – изостају неличне заменице (обрађују се само основни облици личних заменица у 3. разреду), компарација придева (обрађују се описни придеви као врста речи у 2. разреду, затим присвојни и градивни придеви, род и

број придева у 3. разреду), док се у 4. разреду обрађује објекат изражен именицама, чиме се искључује могућност за кориговање удвојеног заменичког објекта. Потпуно изостају и садржаји из акцентологије. Акценатске вежбе се, наравно, могу реализовати у оквиру говорних вежби (рецитовање, изражајно читање, препричавање) и у свакодневној говорној активности ученика, али о томе нема препорука у *Остваривању настава и учења*.

Табела 2 показује заступљеност свих анализираних језичких црта у програмима од 5. до 8. разреда. За сваку анализирану језичку црту прописано је усвајање садржаја у једном разреду, да би се у завршном разреду извршила систематизација свих претходно обрађених садржаја. И у овом циклусу образовања подједнака пажња поклања се свим гласовима стандардног српског језика, свим врстама речи, члановима реченице. Нешто више простора за усвајање има радни глаголски придев – у оквиру сложених глаголских облика и гласовне промене *л* у *о*. За разлику од претходног нивоа образовања, на овом нивоу се акценатски систем стандардног српског језика обрађује континуирано и поступно, што би значајно требало да допринесе успостављању стандарднојезичког места акцента у говору ученика.

Без обзира на уједначен приступ свим језичким цртама, у наставним програмима од 5. до 8. разреда налазимо препоруке које се посебно односе на усвајање падежног и акценатског система:

„Наставни приступ падежима и вежбе усмерене на утврђивање знања о употреби правилних облика именских речи треба повезивати с одступањима од књижевног језика, колебањима и типичним грешкама које се јављају у усменом и писменом изражавању ученика. Стога се садржај вежбања падежа у настави мора одређивати на основу континуираног праћења језичког испољавања ученика (нпр. током дијалога на часу, а такође и

4 Глас *х* се обрађује у оквиру усвајања гласовног система стандардног српског језика. Међутим, М. Стакић (Stakić, 2021) скреће пажњу на изостављање садржаја из ортоепије у реформисаним програмима за предмет Српски језик, који се тичу, између осталог, изговора фрикатива *х*.

Табела 1. Засиуљеност језичких црта у садржајима програма од 1. до 4. разреда.

Језичке црте	Садржаји наставе			
	1. разред	2. разред	3. разред	4. разред
Удвајање заменичког објекта	/	/	/	/
Доследан екавизам у одричним облицима глагола <i>јесам</i>	/	Потврдни и одрични глаголски облици.	/	/
Заменице с финалним <i>ј, ја</i>	/	/	/	/
Прилози с финалним <i>ј, ја</i>	/	/	/	Речи које не мењају облик (без именована врста непроменљивих речи). Прилошке одредбе за време, место и начин.
Полугласник; Губљење гласа <i>x</i>	Улога гласа у разликовању значења изговорене односно написане речи. Изговор и писање гласова који ученицима причињавају тешкоће.	Самогласници и сугласници.	/	/
Аналитичка компарација придева	/	/	/	/
Наставак <i>-ја</i> у радном гл. придеву м. р.; Радни гл. придев с основом на <i>-ну</i> ; Наставак <i>-в</i> у 3. л. мн. презента; Аналитички футур	/	Глаголска времена: прошло, садашње, будуће време.	Глаголи; лице и број глагола.	Речи које у писању и говору мењају облик.
Дијалекатски облици енклитичких личних заменица	/	/	/	Речи које у писању и говору мењају облик.
Дијалекатско место акцента	/	/	/	/
Употреба општег падежа у функцији зависних падежа	/	/	/	Речи које у писању и говору мењају облик.

Табела 2. Заступљеност језичких црта у садржајима програма од 5. до 8. разреда.

Језичке црте	Садржаји наставе			
	5. разред	6. разред	7. разред	8. разред
Удвајање заменичког објекта	Прави и неправни објекат.	/	Реченични чланови исказани речју, предлошко-падежном конструкцијом, синтагмом и реченицом.	Систематизација претходно обрађених садржаја из синтаксе.
Доследан екавизам у одричним облицима глагола <i>јесам</i>	Наглашени и ненаглашени облици презента помоћних глагола.	/	/	Систематизација претходно обрађених садржаја из морфологије.
Заменице с финалним <i>ј, ја</i>	/	Неличне именичке заменице. Придевске заменице.	/	Систематизација претходно обрађених садржаја из морфологије.
Прилози с финалним <i>ј, ја</i>	Непроменљиве речи: прилози. Прилошке одредбе (за место, време, начин, узрок, меру, количину).	/	/	Систематизација претходно обрађених садржаја из морфологије.
Полугласник; Губљење гласа <i>х</i>	/	Настанак гласова; подела гласова: самогласници и сугласници.	/	Систематизација претходно обрађених садржаја из фонетике.
Аналитичка компарација придева	Придеви – значење и врсте придева. Род, број падеж и компарација придева.	/	/	Систематизација претходно обрађених садржаја из морфологије.
Наставак <i>-ја</i> у радном гл. придеву м. р.; Радни гл. придев с основом на <i>-ну</i> ;	Глаголски облици (грађење и основно значење): перфекат.	Гласовне промене – промена <i>л у о</i> . Грађење и значење глаголских облика: плусквамперфекат.	Грађење и основна значења глаголских облика: футур 2, потенцијал. Подела глаголских облика на просте и сложене.	Систематизација претходно обрађених садржаја из фонетике, морфологије.
Наставак <i>-в</i> у 3. л. мн. презента	Глаголски облици (грађење и основно значење): презент.	/	Подела глаголских облика на просте и сложене.	Систематизација претходно обрађених садржаја из морфологије.

Аналитички футур	Глаголски облици (грађење и основно значење): футур I.	/	/	Систематизација претходно обрађених садржаја из морфологије.
Дијалекатски облици енклитичких личних заменица	Личне заменице: промена, наглашени и ненаглашени облици.	/	/	Систематизација претходно обрађених садржаја из морфологије.
Дијалекатско место акцента	Место акцента у вишесложним речима.	Дуги и кратки акценти.	Дугоузлазни и дугосилазни акценти.	Краткоузлазни и краткосилазни акценат. Правила о распореду акцената и неакцентованих дужина (основни појмови).
Употреба општег падежа у функцији зависних падежа	Промена именица (деклинација). Основне функције и значења падежа.	/	/	Систематизација претходно обрађених садржаја из морфологије и синтаксе.

на примерима из домаћих и писмених задатака ученика)“ (*Pravilnik o programu nastave i učenja za peti i šesti razred osnovnog obrazovanja i vaspitanja*, 2018: 83);

„Ученике треба навикавати да препознају, репродукују и усвоје правилно акцентован говор, а у местима где се одступа од акценатске норме, да разликују стандардни акценат од свога акцента, тј. од дијалекатске акцентуације“ (*Pravilnik o programu nastave i učenja za peti i šesti razred osnovnog obrazovanja i vaspitanja*, 2018: 84, 275; *Pravilnik o programu nastave i učenja za sedmi razred osnovnog obrazovanja i vaspitanja*, 2019: 67; *Pravilnik o programu nastave i učenja za osmi razred osnovnog obrazovanja i vaspitanja*, 2019: 68).

Оваквих препорука нема у наставним програмима од 1. до 4. разреда.

Посебну пажњу у наставним програмима завређују препоруке које се односе на прилагођавање начина реализације програма и уважавање непосредне говорне праксе при усвајању прописаних садржаја из наставе језика. С тим у

вези, у оквиру *Уједињеног методичког осмишљавања програма* наставе за 1. разред стоји, између осталог, и следеће:

„Вежбе за усвајање и утврђивање знања из граматике до нивоа његове практичне примене у новим говорним ситуацијама проистичу из програмских захтева, али су у великој мери условљене конкретном ситуацијом у одељењу – говорним одступањима од књижевног језика, колебањима, грешкама које се јављају у писменом изражавању ученика. Стога се садржај вежбања у настави језика мора одређивати на основу систематског праћења говора и писања ученика“ (*Pravilnik o programu nastave i učenja za prvi razred osnovnog obrazovanja i vaspitanja*, 2017: 7).

У *Осмишљавању наставе и учења* у наставним програмима од 5. до 8. разреда налазимо следеће препоруке: „Један од изразито функционалних поступака у настави граматике јесу вежбања заснована на коришћењу примера из непосредне говорне праксе, што наставу граматич-

ке приближава животним потребама у којима се примењени језик појављује као свестрано мотивисана људска активност” (*Pravilnik o programu nastave i učenja za peti i šesti razred osnovnog obrazovanja i vaspitanja*, 2018: 83, 275; *Pravilnik o programu nastave i učenja za sedmi razred osnovnog obrazovanja i vaspitanja*, 2019: 67; *Pravilnik o programu nastave i učenja za osmi razred osnovnog obrazovanja i vaspitanja*, 2019: 67).

Овакве препоруке од великог су значаја у прилагођавању садржаја наставних програма различитим говорним подручјима.

Закључак

Спроведено истраживање показује да је дијалекатска основа призренско-јужноморавског типа у анализираном говору ученика основношколског узраста из Врања нарушена утицајем стандардног језика, чије се највеће упориште свакако налази у настави српског језика. Ипак, неке дијалекатске црте показују велику стабилност – аналитичка футурска *ће*-конструкција, аналитичка деклинација и дијалекатско место акцента. У гласовном систему посебно је нестабилан глас *x*, у систему именских речи енклитички облици личних заменица, у систему глаголских облика, поред футура, радни глаголски придев с наставком *-на* у основи и 3. л. мн. презента. Из тог разлога је неопходно овим језичким цртама у наставном процесу посветити већу пажњу.

Програмима наставе за предмет Српски језик у основној школи прописани су одговарајући садржаји из граматике који омогућају усвајање свих анализираних језичких црта, више или мање. У млађим разредима усвајају се основни појмови, у старијим се садржаји проширују, а у завршном разреду врши се систематизација свих претходно обрађених садржаја. Међутим, подједнака пажња поклања се свим гласовима, свим врстама речи и свим реченичним

члановима. Притом, у наставним програмима од 1. до 4. разреда нису заступљени садржаји који се односе на усвајање заменичког објекта, неличних заменица, компарације придева и акценатског система. На другој страни, у наставним програмима налазимо врло значајне препоруке које се односе на прилагођавање начина реализације програма ученицима и уважавање непосредне говорне праксе при усвајању прописаних садржаја наставе језика, а које би учитељи и наставници требало да имају у виду.

Када је у питању говорна пракса наших испитаника, ученика из Врања, прилагођавање начина реализације програмских садржаја из граматике могло би се спровести у следећим оквирима:

- континуирано и поступно усвајање акценатског система од 1. разреда;
- већа заступљеност футура 1. и деклинације именица;
- усвајање основних појмова о заменичком објекту, неличним заменичким облицима и компарацији придева у млађим разредима;
- посебно прописани садржаји који се односе на употребу гласа *x*, енклитичких облика личних заменица и радни глаголски придев с наставком основе *-ну*;
- већа заступљеност презента, с посебним освртом на 3. л. мн.

Поред адекватних наставних садржаја, успешност реализације наставе граматике зависи и од самих учитеља и наставника, начина реализације прописаних садржаја, облика рада, метода, наставних средстава које користе, броја часова обраде и увежбавања, а све то на основу конкретне ситуације у одељењу. Уз стално, узгредно и ненаметљиво исправљање дијалектизама у говору ученика, и сами учитељи и наставници, као говорни узор, треба да воде рачуна о свакој изговореној речи, познају и поштују стандарднојезичку норму у свом говору и тако негују стандардни језички израз.

Аналитички оквир предложен у овом раду нуди начин за истраживање и опис локалног говора ученика, што је од великог значаја за ефикасну реализацију наставе српског језика у различитим говорним подручјима. Са већим бројем

испитаника из различитих крајева призренско-тимочке зоне даља истраживања по овом моделу могла би да допринесу иновирању наставних програма и њиховом прилагођавању призренско-тимочком говорном подручју.

Извори

- *Pravilnik o planu nastave i učenja za prvi ciklus osnovnog obrazovanja i vaspitanja i programu nastave i učenja za prvi razred osnovnog obrazovanja i vaspitanja* (2017). Prosvetni glasnik, br. 10.
- *Pravilnik o programu nastave i učenja za peti i šesti razred osnovnog obrazovanja i vaspitanja* (2018). Prosvetni glasnik, br. 15.
- *Pravilnik o programu nastave i učenja za drugi razred osnovnog obrazovanja i vaspitanja* (2018). Prosvetni glasnik, br. 16.
- *Pravilnik o programu nastave i učenja za treći razred osnovnog obrazovanja i vaspitanja* (2019). Prosvetni glasnik, br. 5.
- *Pravilnik o programu nastave i učenja za sedmi razred osnovnog obrazovanja i vaspitanja* (2019). Prosvetni glasnik, br. 5.
- *Pravilnik o programu nastave i učenja za četvrti razred osnovnog obrazovanja i vaspitanja* (2019). Prosvetni glasnik, br. 11.
- *Pravilnik o programu nastave i učenja za osmi razred osnovnog obrazovanja i vaspitanja* (2019). Prosvetni glasnik, br. 11.

Литература

- Bogdanović, N. (2003). Dijalekat i škola. *Srpski jezik*, 8 (1–2), 581–585.
- Bošnjaković, Ž. (2006). Značaj dijalektologije u reformisanom sistemu obrazovanja. *Godišnjak Filozofskog fakuleta u Novom Sadu*, 31, 347–353.
- Bošnjaković, Ž. (2009a). Odnos standardnih i dijalekatskih osobina u govoru učenika nekih banatskih osnovnih škola. *Naučni sastanak slavista u Vukove dane*, 38 (1), 341–350.
- Bošnjaković, Ž. (ur.). (2009b). *Govor Novog Sada. Sveska 1: Fonetske osobine*. Novi Sad: Filozofski fakultet, Odsek za srpski jezik i lingvistiku.
- Ćupić, D. (2001). Nastava jezika i dijalekat. *Zbornik Instituta za pedagoška istraživanja*, 33, 346–350.
- Dešić, M. (1981). Uloga lokalnog govora u razvijanju govorne kulture učenika. *Naš jezik*, 25 (3), 162–166.
- Ivić, P. (1986). Naši dijalekti i moderno doba. U: Ivić, P. (ur.). *Srpski narod i njegov jezik* (91–106). Beograd: Srpska književna zadruga.
- Ivić, M. (1997). Jezička individualnost grada. U: Ivić, M. (ur.). *O Vukovom i vukovskom jeziku* (101–108). Beograd: Biblioteka XX vek – Čigoja štampa.
- Janjić, M., Novaković, A. (2015). *Nastavno dizajniranje časova srpskog jezika*. Niš: Filozofski fakultet.

- Janjić, M. (2005). *Nastava padeža u teoriji i praksi*. Vranje: Učiteljski fakultet – Aurora.
- Janjić, M. (2016). Afektivne strategije u nastavi akcenata na području prizrensko-timočkog dijalekta. U: Žugić, R. (ur.). *Dijalekti srpskog jezika: istraživanja, nastava, književnost* (369–381). Međunarodni naučni skup *Dijalekti srpskog jezika: istraživanja, nastava, književnost*, 11. i 12. 5. 2014. Leskovac – Vranje: Leskovački kulturni centar – Univerzitet u Nišu, Pedagoški fakultet u Vranju.
- Jović, D. (1983). Književni jezik i urbani idiom. U: Vulović, D., Stojiljković, Z. (ur.). *Jezik u savremenoj komunikaciji: tribina* (34–52). Beograd: Centar za marksizam Univerziteta u Beogradu – Privredno finansijski vodič.
- Marinković, S. (1995). *Metodika kreativne nastave srpskog jezika i književnosti*. Beograd: Kreativni centar.
- Marinković, J., Janjić, J. (2009). *Diferencijalna gramatika: srpski jezik i prizrensko-timočki govorni prostor*. Vranje: Učiteljski fakultet – Aurora.
- Marinković, J. (2010). *Razlikovna gramatika: srpski jezik i prizrensko-timočki govorni prostor*. Vranje: Aurora.
- Miloradović, S. (2009). Status objekatske reduplikacije u srpskim narodnim govorima. *Godišnjak za srpski jezik i književnost*, 22 (9), 287–297.
- Moskovljević, (1921). Nekoliko reči o beogradskom govoru. U: *Zbornik Filoloških i lingvističkih studija: Aleksandru Beliću povodom 25-godišnjice njegova naučna rada posvećuju njegovi prijatelji i učenici* (132–140). Beograd – Beč: S. B. Cvijanović – A. Holchauen.
- Nikolić, B. (1956). Korišćenje dijalekatskih pojedinosti u nastavi našeg jezika. *Književnost i jezik*, 8–9, 490–492.
- Nikolić, V. (1998). Uloga jezičkog osećanja i jezika sredine u poimanju strukture jezika i meta jezika gramatike. *Školski čas*, 14 (1–2), 65–79.
- Peco, A. (1995). O jednom problemu istorijske fonetike srpskohrvatskog i makedonskog jezika (O sudbini foneme *h* u tim južnoslovenskim jezicima). *Makedonski jazik*, 40–41, 419–427.
- Radić, P. (2003). O dva aspekta balkanizacije srpskog književnog jezika. *Južnoslovenski filolog*, 59, 105–152.
- Piper, P., Klajn, I. (2014). *Normativna gramatika srpskog jezika*. Novi Sad: Matica srpska.
- Radić, P. (2008). Dijalekat i norma u nastavi srpskog jezika. *Književnost i jezik*, 40 (1–2), 127–140.
- Simić, R. (2005). Dijalekat i književni jezik.. U: Ostojić, B. (ur.). *Šesti lingvistički skup „Boškovićeve dani“: radovi sa naučnog skupa* (9–19). Lingvistički skup *Boškovićeve dani*, 19. i 20. 6. 2005. Podgorica: Crnogorska akademija nauka i umjetnosti.
- Smiljković, S., Žugić, R. i Stojanović, S. (2009). *Nastava srpskog jezika na dijalekatskom području*. Vranje: Učiteljski fakultet.
- Stakić, M. (2021). Ortoepija u programima za mlađe razrede osnovne škole. *Inovacije u nastavi*, 34 (1), 109–122. <http://www.doi.org/10.5937/inovacije2101109S>
- Stanković, D. (2018). *Govor vranjske dece predškolskog i školskog uzrasta – sociolingvistički pristup (doktorska disertacija)*. Beograd: Filološki fakultet.
- Tanasić, S. (2001). Standardni jezik i dijalekti. *Naš jezik*, 34 (1–2), 123–130.
- Toma, P. L. (1998). *Govori Niša i okolnih sela*. Beograd – Niš: Institut za srpski jezik SANU – Prosveta.
- Vrečić, D. (1975). Prevencija i korekcija lokalizma u govoru učenika osnovne škole. *Pedagoška stvarnost*, 21 (9), 544–549.

- Vrećić, D. (1977). Osnovna škola i problemi lokalnog govora u nastavi srpskohrvatskog jezika. *Pedagoška stvarnost*, 23 (5), 365–376.
- Žugić, R., Smiljković, S. (2009). O značaju diferencijalne gramatike prizrensko-timočkog dijalekta i standardnog srpskog jezika u nastavi na jugoistoku Srbije. U: Žugić, R. (ur.). *Dijalekat – dijalekatska književnost* (9–25). Naučni skup *Dijalekat – dijalekatska književnost*, 25. i 26. 9. 2008. Leskovac: Leskovački kulturni centar.

Summary

Creative, modern teaching of Serbian language actualizes the issue of the place of local speech of students in grammar teaching. When adopting a language standard, it is necessary to start from the local speech of the students and compare these two language idioms. Accordingly, the subject of this paper is the local speech of elementary school students from Vranje in teaching Serbian grammar. The aim of this paper is to determine the degree of presence of certain linguistic traits in dialect form in the speech of students and their representation in the Serbian language curricula (grammar teaching) for elementary school. For the purpose of this paper we determined the frequency of using dialect forms of certain linguistic traits by calculating the frequency index, in accordance with the methodology of sociolinguistic studies, and then we analyzed the Serbian language curricula. The obtained results show which linguistic traits do not cause major problems in adoption, which has to be taken into account in Serbian language teaching process. According to the obtained results, possible directions of curriculum innovation are indicated in line with the speaking habits of students from Vranje. The analytical framework proposed in this paper offers a model of students' local speech research, which could be applied in some further extensive research of student speech in the wider area of Prizren-Timok speech area. The research following this model could contribute to the innovation of the Serbian language curricula in elementary school and their adaptation to the Prizren-Timok speaking area.

Keywords: *local speech of students, dialect forms, teaching grammar of Serbian language, Serbian language curricula.*